

איסור מחיקת השם ומחזור

שבתי אטלו ודוד צביאל

הקדמה: לא תעשון כן לה' אלהיכם

אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון לעשות בארץ אשר נתן ה' אלהי אבותיך לה לרשתה כל הימים אשר אתם חיים על האדמה. אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגוים אשר אתם ירשים אתם את אלהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן. ונתצתם את מזבחותם ושברתם את מצבתם ואשריהם תשרפון באש ופסילי אלהיהם תגדעון ואבדתם את שמם מן המקום ההוא. לא תעשון כן לה' אלהיכם.
(דברים יב, ד)

בפסוקים אלה מצווים בני ישראל להשמיד את כל המקומות הקשורים לפולחן עבודה זרה. שתי מצוות נוספות לומדים חז"ל מן הפסוק האחרון – האיסור להשמיד את מזבח ה' והאיסור למחוק את שמו. כך מובא בספר החינוך:

שלא נאבד ונמחה הדברים ששם הקדוש ברוך הוא נקרא עליהם, כגון בית המקדש וספרי הקודש ושמותיו היקרים ברוך הוא, ועל כל זה נאמר [דברים יב, ד] "לא תעשון כן לה' אלהיכם". אחר שקדם המצוה לאבד עבודה זרה ולמחות שמה ולהרוס בתיה ומזבחותיה כולם, מנע ואמר "לא תעשון כן לה' אלהיכם". ובסוף מסכת מכות [כב ע"א] אמרו זכרונם לברכה: מי ששרף עצי הקדש לוקה, ואזהרותיה מ"ואבדתם את שמם" וגו' "לא תעשון כן" וגו'. וכמו כן אמרו שם, שהמוחק את השם לוקה, ואזהרותיה מזה הכתוב בעצמו.

(ספר החינוך, מצווה תלז)¹

ספר החינוך ממשיך ומציע טעם למצווה:

שורש המצווה נגלה, כי בגשת בני ישראל אל הקדש באימה ברתת בזיע, מתוך כך יכניסו בלבם הפחד והיראה גדולה אל השם ברוך הוא.

בלאו אחד, המופיע בפסוקים אלו, כרוכים אפוא שלושה איסורים:

א. איסור החרבת בית המקדש והמזבח;

ב. איסור השמדת ספרי קודש, דהיינו ספרים מן התנ"ך;²

ג. איסור מחיקת שם ה'.

חז"ל מתייחסים לאיסורים הללו במדרש ההלכה:

מנין לנותן אבן אחת מן ההיכל ומן המזבח ומן העזרות שעובר בלא תעשה? – תלמוד לומר "ונתצתם את מזבחותם ושברתם את מצבותם לא תעשון כן לה' אלהיכם". רבי ישמעאל אומר: מנין למוחק אות אחת מן השם שעובר בלא תעשה? – שנאמר "ואבדתם את שמם לא תעשון כן לה' אלהיכם".

(ספרי ראה פסקא סא)

אילו שמות אסור למחוק, ואילו מותרים במחיקה? כיצד מוגדר האיסור, וכיצד הוא ישפיע על המחזור בימים הירוקים האלה?

א. כמה מלים על כתיבת השם במאמר זה

במאמר הדין באיסור מחיקת השם נזקק, מטבע הדברים, לכתיבת שמות ה'. אנו מבקשים לכבד עד כמה שאפשר את שם ה', והיינו מעדיפים כלל לא לכתוב אותו אלא לציין באות ה', או באחד הכינויים הנפוצים: הקב"ה, רבונו של עולם וכדומה. עם זאת, כאשר נצטט מקור שבו מופיע שם מן השמות הקדושים, נצטט אותו כפי שהוא מופיע במקור. בכל מקום שנדרשת כתיבתו של שם, ולא ניתן להמירו בכינוי, או להחליף אותו מהשם באות אחרת, ננקוט את הדרך שבה כותב הרמב"ם את השמות ב'משנה תורה'.

1 או תג. במהדורות אחדות של ספר החינוך מסודרות המצוות לפי הופעתן בתורה, יש שבהן מופיעות קודם כל מצוות העשה, ורק לאחריהן מנות כל מצוות הלא-תעשה.

2 מלשון ספר החינוך, "ספרי קודש", אפשר ללמוד שבכתבי הקודש הללו נכללת גם מגילת אסתר, אף שאין בה שמות שאינם נמחקים ואף לא כינויים לה'.

הגמרא דנה בהגדרתו של הנשבע בשם ה':

למימרא, דחנון ורחום שמות נינהו, ורמיניה: "יש שמות שנמחקין, ויש שמות שאין נמחקין; אלו הן שמות שאין נמחקין: כגון אל, אלהיך, אלהים, אלהיכם, אהיה אשר אהיה, אלף דלת, ויוד הי, שדי, צבאות – הרי אלו אין נמחקין; אבל הגדול, הגבור, הנורא, האדיר, והחזק, והאמיץ, העוז, חנון ורחום, ארך אפים, ורב חסד – הרי אלו נמחקין".

תרגום חפשי לעברית:

כלומר, חנון ורחום הם שמות? אם כן, דברי המשנה שממנה נלמד עניין זה סותרים את הברייתא, כלומר את המקור התנאי הבא: "יש שמות שנמחקין, ויש שמות שאין נמחקין... חנון ורחום, ארך אפים, ורב חסד – הרי אלו נמחקין".

(שבועות לה ע"א)

בברייתא המובאת כאן מופיעה רשימה ובה תשעה שמות, אבל לכאורה יש כמה שמות שהם מעין תולדות של אב משותף: 'אלהיך', 'אלהים', 'אלהיכם'. ייתכן שגם השם 'אל' אמור להיכלל בקבוצה זו.

ברייתא זו מופיעה גם בתלמוד הירושלמי בשינוי קל:

אילו שמות שאינן נמחקין: הכותב את השם בארבע אותיות ביו"ד ובה"א באל"ף ובדל"ת אל אלהים אלהיך אלהי אלהינו אלהיכם שדי צבאות אהיה אשר אהיה... תני רבי יוסי אומר: של בית חגירה כותבנים אומנים היו בירושלם היו מוחקין צבאות, שכן הוא שם חול במקום אחר: "ופקדו שרי צבאות בראש העם".

(ירושלמי, מגילה פ"א ה"ט)

לצד השמות שנמנו בבבלי, מופיעים בירושלמי גם השמות 'אלהי' ו'אלהינו'. את השם 'אלהינו' נוכל לצרף אל רשימה השמות שראינו בהם תולדות של אותו אב. כמו השם 'אל', קיים ספק אם השם 'אלהי' משורש הזה לשורשם של שאר השמות, או, אם השם 'אלהי' הוא שם העומד בפני עצמו. בירושלמי נזכרת גם מחלוקת אם השם 'צבאות' נמחק.

קיימת לברייתא זו מקבילה נוספת, שסגנונה שונה מעט:

אילו שמות שאין נמחקין: הכותב אל"ף למ"ד, אל"ף דל"ת, יו"ד ה"א, שדי, צבאות, אהיה אשר אהיה. ר' יוסי אומר: צבאות חול. אמר ר' שמעון בן אלעזר של בית חגירה שבירושלים היו כותבין צבאות והיו מוחקין, שהיו נוהגין בו חול, שנאמר "ופקדו שרי צבאות בראש העם".

(סופרים פ"ד ה"א)

מרשימת השמות שאינם נמחקים שבמסכת סופרים נעדרים השמות 'אלהיך' ו'אלהיכם', שהופיעו הן בבבלי והן בירושלמי, וכן השם 'אלהינו', שנזכר רק בירושלמי. בנוסף על כך, השם 'אלהי' מופיע רק

בירושלמי. השם 'צבאות' נמצא בבבלי ללא פקפוק, אבל בגרסה שבירושלמי מעמדו שנוי במחלוקת: ר' יוסי חולק ורואה בו שם של חול, ובמסכת סופרים תומך בו ר' שמעון בן אלעזר.

ברייתא, שנראה שמקורה שונה משלוש הברייתות שצוטטו עד כה, מופיעה באבות דר' נתן:

עשרה שמות של שבח נקרא הקדוש ברוך הוא. אלו הן: שם אלף דל"ת יו"ד ה"א וא"ו ה"א י"ה אלהים אל"ה אלהיך אלהים א"ל אהי"ה שד"י צבאו"ת. אמר רבי יוסי: חלוק אני על צבאות, שנאמר "ופקדו שרי צבאות בראש העם".

(אבות דר' נתן, גוסח א, פרק לד)

שוב חזרת המחלוקת של ר' יוסי בעניין השם 'צבאות'. כאן מופיע השם 'אלוה', שאותו לא מצינו בברייתות בשבועות, במסכת מגילה בירושלמי ובמסכת סופרים. בשונה משאר המקורות, מכילה המימרא שבאבות דר' נתן מספר: "עשרה שמות של שבת...".

מנייתם של עשרת השמות קשה, שכן, כפי שכבר כתבנו, השמות 'אלהים' ו'אלהיך' אינם שמות שונים, אלא הם משתלשלים מהשם 'אלהים' או השם 'אלוה'. כמו כן לא ברור מה היחס בין השמות 'אל', 'אלהים' ו'אלוה'. קשה אפוא לשחזר את שמותיהם של עשרת שמותיו של הקדוש ברוך הוא. בנוסף לכך, יש לברר אם 'שמות של שבת', כפי שאומרת כותרת המימרא, זהים לשמות שאינם נמחקים, הנדונים כאן. קושי גדול יותר הוא שלאחר הכותרת המכריזה על עשרה שמות, מופיעים אחד עשר שמות. נוסח הגר"א פותר קושי זה בהשמיטו את השמות 'אלהיך' ו'אלהים', ובהוסיפו תחתם את 'אלהי'.

בטבלה הבאה יסוכם הגרסאות שהובאו עד כה:

אלוה	אלהינו	אלהי	צבאות	שדי	אהיה אשר אהיה	אלהים	אלהיך	אל	יו"ד ה"א	אלף דל"ת	
			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	בבלי שבועות
	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	ירושלמי מגילה
			✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	סופרים
✓			✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	אבות דר' נתן

עד כה נעדר מן הדיון שם אחד. כך כותב תוספות הרא"ש בסוגיה שבמסכת שבועות:

פירש"י שם של ד' אותיות, ולא נהירא לי חדא דלא איצטריך ליה למימר, דכל שכן הוא מאל"ף דל"ת שהוא שם התואר, ועוד דלא הוה תני ליה בתר אל"ף דל"ת אלא היה לו להתחיל בו, אלא נראה שהוא שם בן שתי אותיות.
(ד"ה באל"ף דל"ת ביו"ד ה"א)

לאחר שתוספות הרא"ש מביא את דברי רש"י, שלפיהם השמות 'אל"ף דל"ת' ו'יו"ד ה"א' שבגמרא הם השמות של ארבע האותיות,³ דהיינו השם המפורש, הוא חולק עליו. לדעתו, מן האיסור למחוק את השם 'אל"ף דל"ת' אפשר ללמוד מקל וחומר, שאסור למחוק את השם המפורש. בנוסף לכך, כותב תוספות הרא"ש, כי אילו אכן התכוונה הגמרא לשם המפורש, היא הייתה מקדימה אותו לשם 'אל"ף דל"ת'. מתוך כך הוא מסיק כי הגמרא התכוונה לשם בין שתי האותיות, 'י"ה'.⁴

נשווה את גרסת הרא"ש המודפס אחרי הגמרא לדברי תוספות הרא"ש:

תנו רבנן: יש שמות נמחקין ויש שמות שאין נמחקים. אלהים אלהיך אלהיכם אלהי האלהים אהיה אשר אהיה אדני שדי צבאות – הרי אלו אין נמחקין. אבל הגדול הגבור והנורא האדיר החזק והאמיץ חנון ורחום ארך אפים ורב חסד – הרי אלו נמחקין.
(הרא"ש, שבועות פ"ד, ס' כב)

גרסת הרא"ש הולמת את שיטתו – אין צריך למנות את השם המפורש. הרא"ש גם אינו מונה את השמות 'יו"ד ה"א' ו'אל"ף דל"ת'. אף השם של שתי אותיות, 'יו"ד ה"א', אינו מצוי ברשימת הרא"ש.

הרא"ש מביא מתוך הברייתות במסכת שבועות את השמות 'אלהים', 'אלהיך', 'אלהיכם'. הוא מזכיר גם את הצירוף 'אלהי האלהים', שאותו לא ראינו עד עתה. כך מסביר צירוף זה ה'בית יוסף':

וראיתי להרא"ש שגורס בשמות שאינם נמחקים אלהי האלהים. ושמה כך צריך לגרוס בדברי רבינו. ומיהו לאו למימרא דשני השמות האלו כשהם סמוכים שניהם קודש דליתא, אלא הראשון קודש והשני חול, כדאיתא במסכת סופרים (פ"ד ה"ד) וטעמא דהאלהים בתרא קאי אשופטים ושרים, והוא יתברך שופט עליהם כי רם יי.
(יורה דעה רעו, ד"ה ואלו הם)

לפי ה'בית יוסף', בהיקרות הראשונה של השם 'אלהים' ברשימת הרא"ש, כוונתו לשם קודש, ואילו בהיקרות השנייה שלו, בצירוף 'אלהי האלהים', מכוונת המלה 'האלהים' לשופטים, ואילו 'אלהי' הוא שם קודש. משמעותו של צירוף זה הוא שה' הוא שופטם של השופטים. במסכת סופרים, שאליה מפנה ה'בית יוסף' נאמר: "וכל השמות ההדיוטות שאותותיהן כאותות השם, הרי אלו נמחקין".

3 "אמר הקדוש ברוך הוא: לא כשאני נכתב אני נקרא. נכתב אני ביו"ד ה"א, ונקרא אני באל"ף דל"ת" (פסחים נ ע"א).

4 כמו בשירת הים: "עֲזֵי וְזַמְרֵת יְהוָה לִי לִישׁוּעָה זֶה אֱלֹהֵי וְאֶנְהוּ אֱלֹהֵי אֲבֵי וְאַרְמְנֵהוּ" (שמות טו, ב); ולאחר מלחמת עמלק: "וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כַּסְּיָהּ..." (שמות יז, טז).

זוהי גרסת הרי"ף המודפס לפנינו:

תנו רבנן: יש שמות שנמחקין ויש שמות שאין נמחקין. אלו שמות שאין נמחקין: י"ה אל אלוה אלהים אלהיך אלהיכם אהיה אל"ף דל"ת יו"ד ה"א שדי צבאות – הרי אלו אין נמחקין. הגדול הגבור והנורא האדיר והחזק האמיץ חנון ורחום ארך אפים ורב חסד – הרי אלו נמחקין.

גרסה זו תואמת את שיטת תוספות הרא"ש, שכן היא כוללת את השם 'י"ה' ברשימת השמות שאינם נמחקים. בגרסאות אחרות של הרי"ף לא נזכר שם זה ברשימת השמות שאינם נמחקים.

ה. הרמב"ם וגרסאותיו

ב'משנה תורה' מביא הרמב"ם רשימת שמות שאסור למחקם. כך נאמר בהלכות יסודי התורה, כפי שהן מודפסות לפנינו:

כל המאבד שם מן השמות הקדושים הטהורים שנקרא בהם הקב"ה, לוקה מן התורה, שהרי הוא אומר בעבודת כוכבים "ואבדתם את שמם מן המקום ההוא לא תעשון כן לה' אלהיכם". ושבעה שמות הם: השם הנכתב יו"ד ה"א וא"ו ה"א והוא השם המפורש או הנכתב אדני ואל אלוה ואלהים ואלהי ושדי וצבאות. כל המוחק אפילו אות אחת משבעה אלו לוקה.
(פ"ו הל' א-ב)

גרסה זו מעוררת בעיות אחדות:

- א. מניין שאב הרמב"ם את המספר שבע? מספר זה לא נמצא במקורות חז"ל. המספר היחיד שמצאנו היה דווקא עשר, באבות דר' נתן.
 - ב. מה דינם של השמות שאינם נמנים ברשימת השבעה, כמו 'אהיה' ו'יה'?
 - ג. עצם השימוש במספר מגביל. משתמע ממנו שרק שבעה שמות אסורים במחיקה, וכל שם אחר מלבדם מותר במחיקה.
- נזכיר את הערתנו מתחילת המאמר בדבר שמות המשמשים מעין תולדותיו של אב-שם אחד: 'אלהיך', 'אלהים', 'אלהיכם'. הרמב"ם פותר עניין זה בהביאו את האב בלבד, ובהתעלמו מן התולדות. קודם שנתמודד עם הבעיות המתעוררות מגרסת הרמב"ם הזאת, נעיין בדברי ה'כסף משנה', המזכיר כמה גרסאות של ההלכה ברמב"ם:

ושבעה שמות הם וכו'. ברייתא סוף פ' שבעת העדות (דף ל"ה). "אלו הן שמות שאין נמחקין: כגון א"ל אלהיך אלהים אלהיכם אהי"ה אשר אהי"ה אדני וי"ה שדי צבאות – הרי אלו אין נמחקין". ונראה שגירסת רבינו "א"ל אלו"ה אלהי"ה אלהי"ה". וגירסא נכונה היא, דאשמעינן דר"ה דאלו"ה וה"י

דאלה"י והי"ם דאלהי"ם הוו מעצם השם ולא דמו לכ"ם דאלהיכ"ם דאינו מעצם השם אלא דהשם קדשו. ואע"ג דאשמעינן דהי"ם מאלהי"ם הוי מעצם השם, מכל מקום איצטריך לאשמעינן בה"י דאלה"י, דאיכא למימר כיון דאלה"י הוא סמוך לעולם הוה ה"י דידיה ככ"ם דאלהיכ"ם. וטעמא דלא דמי לכ"ם דאלהיכ"ם, היינו משום דכיון דאשכחן ה"י שהוא מעצם השם באלהי"ם – כל היכא דאשכחן אלה"י הוי קדוש מעצמו משא"כ בכ"ם דאלהיכ"ם.

ונראה שלא היה בגירסת רבינו אהי"ה אשר אהי"ה.

ומ"ש רבינו שהם שבעה שמות ובפרטן אתה מוצא שמונה היינו משום דאדנ"י וי"ה שם אחד, ולא דמו לא"ל אלו"ה דהכא אדנ"י הוא נקרא אף כשהוא נכתב יהו"ה.

ובנוסחא אחרת מספרי רבינו מצאתי שלא היה כתוב אלהי ולפי אותה גירסא הוו שפיר שבעה שמות אף אם נמנה שם הויה"ה ושם אדנות בשנים. ובנוסחא שנדפסה בוויניציאה כתוב "ושבעה שמות הם: השם הנכתב יו"ד ה"א וא"ו ה"א והוא השם המפורש או הנכתב אדנ"י ואלו"ה ואלהי"ם ואהי"ה ושד"י וצבאור"ת. ונוסחא נכונה היא, דמני שם אהי"ה בכלל השבעה שמות. ואין אנו צריכין לידחק למנות שם ההויה ושם אדנות באחד. ושפיר עבד דלא מני אל ולא אלהי, משום דבכלל אלו"ה ואלהי"ם הוו, אלא דאכתי קשה אמאי איצטריך למנות אלוה הא בכלל אלהי"ם הוא.

בראשית דבריו מזכיר ה'כספ משנה' את הברייתא ממסכת שבועות. הוא דן בבעיית היחס בין שם הנחשב כאב לבין תולדותיו, כגון 'אלהיך', 'אלהים', 'אלהיכם'. ה'כספ משנה' מסיק שסופי המלים 'וה', 'הי', 'והים' ברשימת השמות 'אל אלוה ואלהים ואלהי' שמביא הרמב"ם, אינם נחשבים כלל כסיומות נלוות, אלא הם חלק מעצם השם, בניגוד לסיומות 'ך', 'כם', 'נו', וכדומה. לכן הרמב"ם אינו מונה ברשימתו את 'אלהיך', 'אלהיכם', 'אלהינו' כשמות העומדים בפני עצמם, כברשימות המופיעות בבבלי ובירושלמי.

אחרי הדיון על הסיומות מעיר ה'כספ משנה' שהרמב"ם לא הזכיר את השם 'אהיה אשר אהיה'. את היעדרו של שם זה מרשימת הרמב"ם תולה ה'כספ משנה' בכך ששם זה לא הופיע בגרסת הגמרא שהייתה מונחת לפני הרמב"ם. הסבר זה אינו מתיישב בקלות, שכן שם זה אינו נזכר רק בבבלי, אלא גם בירושלמי, במסכת סופרים ובאבות דר' נתן.

בכל זאת, היעדר השם 'אהיה' מרשימת הרמב"ם תמוהה, שכן רבו, רב רבו, הרי"ף, מביא שם זה, ולרוב הרמב"ם מאמץ את שיטתו. כך הוא כותב על הרי"ף בהקדמתו לפירוש המשניות:

וההלכות אשר עשה הרב הגדול רבינו יצחק ז"ל, הספיקו בעד כל החבורים ההם, מפני שהם כוללות לכל תועלת, הפסקים והדינים שצריך אליהם בזמננו זה, רוצה לומר זמן הגלות. וביאר שם כל הטעויות אשר נמצאו לאשר היו לפניו בפסקיו, ואין תפישה עליו בהם אלא בהלכות מועטות, לא גיעו עד עשר בשום פנים.⁵

בפיסקה הבאה מתרץ ה'כספ משנה' את הפער בין הצהרת הרמב"ם בדבר שבעת השמות, לבין הרשימה הכוללת לכאורה שמונה. לדברי ה'כספ משנה', הרמב"ם רואה בשמות 'אדני' וי"ה' שם אחד, משום ששני השמות הללו נהגים באופן זהה בקריאתם.⁶ פתרון שונה של הבעיה הזאת עולה מגרסה נוספת של דברי הרמב"ם שמביא ה'כספ משנה':

5 בתשובה לרב נהוראי בן הלל הדיין, המאוחרת כנראה להקדמה לפירוש המשניות, כותב הרמב"ם, שהוא חולק על הרי"ף בשלושים מקומות (אגרות הרמב"ם, מהדורת הרב י' שילת, עמ' תרנב). תודות לר' אברהם פופקו על עזרתו באיתורם של מקורות אלו.

ובנוסחא אחרת מספרי רבינו מצאתי שלא היה כתוב אלהי.

ולאחר מכן מביא ה'כסף משנה' את גרסת הרמב"ם שנדפסה בדפוס ווניציאה:

ושבעה שמות הם: השם הנכתב יוד ה"א וא"ו ה"א והוא השם המפורש או הנכתב אדנ"י, ואלו"ה ואלהי"ם ואהי"ה ושד"י וצבאות".

כיוון שכאן מופיעים שבעה שמות, ובתוכם השם 'אהי"ה', וכיוון שאין כאן צורך להידחק ולמנות את שם ההויה ושם האדנות כשם אחד, מסיק ה'כסף משנה', שזוהי הגרסה הנכונה. ואולם מגרסה זו נשמט השם 'אל'. וכך מתייחס ה'כסף משנה' לבעיה זו:

ושפיר עבד דלא מני אל ולא אלהי משום דבכלל אלו"ה ואלהי"ם הוו, אלא דאכתי קשה אמאי איצטריך למנות אלוה, הא בכלל אלהי"ם הוא.

תרגום: וטוב עשה [הרמב"ם, לפי דפוס ווניציאה] שלא מנה 'אלהי', שהרי 'אלהי' נגזר מ'אלו"ה' ו'אלהי"ם'. אבל עדיין קשה מדוע נזקק הרמב"ם למנות ברשימתו את השם 'אלוה', הרי הוא בכלל אלהי"ם.

עד כה ראינו שלוש גרסאות להלכתנו ברמב"ם: הדפוס שמונח לפנינו, הנוסחא האחרת שהביא ה'כסף משנה', ודפוס ווניציאה. אבל אנו מכירים גם את כתב יד אוקספורד, הנגיש לכול דרך האינטרנט, <http://www.harambam.org/MISHNEHTORA/viewer>, (את ההלכה שלנו ניתן למצוא ב-MS.Hunt.80_41b). ייחודו של כתב יד אוקספורד ל'משנה תורה' הוא בכך שהרמב"ם עצמו אישר את גרסתו בחתימתו. (גם את חתימתו אפשר לראות באינטרנט). והרי גרסת כתב יד אוקספורד:

ושבע שמות הן: השם הנכתב יוד הא ואו הא והוא השם המפורש או הנכתב אלף (אלף)⁷ דלת נון יוד ואל ואלוה ואלהים ואהייה ושד"י וצבאות. כל המוחק אפילו אות אחת משבעה שמות אלו לוקה.

וכך היא גרסת הרב קאפח במהדורת 'רמב"ם לעם', שיצאה לאור במוסד הרב קוק, וכך גם גרסת ר' שבתי פרנקל. ר' שבתי פרנקל מביא את דברי הגר"א על ההלכה ברמב"ם. בדיונו לנוסחאות הרמב"ם שמביא ה'כסף משנה', דוחה הגר"א את הגרסאות הראשונות, והוא מאמץ את הנוסח של דפוס ווניציאה:

לא גורסים שם אלוה דהוא נכלל באלהים, דזהו בלשון יחיד וזהו לשון רבים... החילוק ביניהם הוא השגחה או הנהגה בכלל או בפרט. ולא מנה שם י"ה שהוא נכלל בשם העצם אף על גב שמנה שם אל"ף למ"ד לפי שהוא שורש אחר שהוא לשון חוץ [...]. אבל שם י"ה משם העצם משמש על הוי"ה וכו'.

(דברי הגר"א מופיעים גם בביאורו לשולחן ערוך, יורה דעה סי' רעו סע' ט ס"ק יט)

נראה לנו אפוא שהרמב"ם נשען להלכה על רשימת השמות מאבות דר' נתן, אך מחסיר את השמות 'אלהיך' ו'אלהיכם'. נתבונן שוב בגרסת אבות דר' נתן:

7 משום מה, המלה "אלף" מופיעה פעמיים בכתב יד אוקספורד. כיוון שברור שהכפלת המלה נעשתה מתוך שגגת הסופר, הכנסתי את ה'אלף' השני לסוגריים. אגב, כיוון שבאתר הנ"ל אי אפשר להעתיק ולהדביק, החלטתי לשמור על זכויות בעל כתב היד, ולא להכניס לאמזר זה לכידת מסך.

עשרה שמות של שבח נקרא הקדוש ברוך הוא. אלו הן: שם אל"ף דל"ת יו"ד ה"א וא"ו ה"א י"ה אלהים אלו"ה אלהיך אלהים א"ל אהי"ה שד"י צבאו"ת. אמר רבי יוסי: חלוק אני על צבאות שנאמר "ופקדו שרי צבאות בראש העם".

לפי הגר"א, הרמב"ם לא מנה את שם ה'ה', משום שנכלל בשם ה'הוי"ה' ונגזר ממנו, אבל מנה את שם 'א"ל', שנתפס כבעל משמעות עצמאית, לשון חזק, ולא כנגזרת של 'אלהים'. הוא התעלם מהשמות 'אלהיך' ו'אלהים', מפני שהם נמנו כבר ברשימה ללא סיומותיהם. מתוך הסברו של הגר"א ניתן לראות כיצד נשתלשלו דברי הרמב"ם על פי כתב יד אוקספורד מאבות דר' נתן. בהסבר זה יש גם כדי ליישב את הקושייה שהוזכרה לעיל, בדבר היעדר השם 'אהי"ה' מרשימת הרמב"ם, אף שהרי"ף, רב רבו, שאל פסיקתו הוא נצמד לרוב, גרס שם זה. אמור מעתה: הרי"ף פוסק אליבא דברייתא שהובאה במסכת שבועות, משום שזוהי הברייתא היחידה שבחרו רב אשי ורבינא לתלמוד דידן. שאר הברייתות נמצאות בירושלמי או במסכתות קטנות. בניגוד אליו, הרמב"ם פוסק לפי אבות דר' נתן, מפני שהרשימה המובאת בו כוללת שמות רבים יותר, ובשל חומרתו של האיסור מדאורייתא למחוק את השם, העדיף הרמב"ם מחמת הספק להחמיר ולהישען על הרשימה הארוכה יותר.

1. שיטת 'קסת הסופר'

ר' שלמה גנצפריד, בעל הספר 'קיצור שולחן ערוך' כתב גם את הספר 'קסת הסופר' על הלכות סת"ם. ספר זה נחשב כחיבור מרכזי בהלכות אלו על ידי רוב הסופרים. מהי שיטתו בענייננו?

עשרה שמות הקדושות הן שם הויה ושם אדנות אל אלוה אלהי אלהים שדי צבאות יה אהיה, אבל שאר הכינויין שמשבחין בהם את הקב"ה, כגון הגדול הגיבור והנורא הנאמן האדיר וחזק האמיץ העזוז חנון ורחום קנא ארך אפים ורב חסד – הרי הן כשאר כתבי קודש, ומותר למחקן לצורך תיקון. שאינן משמותיו אלא על שם פעולותיו.

(קסת הסופר, ס' יא סע' ה)

כך נפתרות בעיות אחדות שהועלו כאן: רשימת עשרת השמות שלו מכילה את כל השמות, וכך לא מתעורר הצורך להצדיק השמטה של שם זה או אחר ממנה. אמנם נוכל לתהות מדוע כדאי לערוך סיכום מספרי כזה, כפי ששאלנו באשר לשיטת הרמב"ם בראשית דיונו בו. עם זאת, כיוון שרשימת 'קסת סופר' כוללת הכול, קל יותר לקבל את המגבלה המשתמעת מקביעתו המספרית. לעומת המספר שבע אצל הרמב"ם, שהשתמעותו המגבילה הכבידה יותר, כאן כיוון שכל הכינויים נמנים במניין העשרה, אין קושי בסגירתה של הרשימה, עשרה ותו לא.⁸

8 בלשכת הסופר שם כותב: "כן הוא באבות דר' נתן פי' ל"ד, ע"ש. ולנוסחא היא קשה דבפרטן אתה מוצא אחד עשר. ועוד קשה דחשב קצת עם נטפלין [=מסופיות] ולא כלום. ונראה דטעות סופר יש שם ובמקום אלהיך אלהים צריך לומר אלהי". לעיל ראינו כי זוהי גרסת הגר"א של אבות דר' נתן.

מן הדיון הזה נעבור לעיון בדברי ה'טור' וה'שולחן ערוך', כדי להגיע למסקנה המעשית. כך כתוב בטור:

אסור למחוק את השם. ואלו הם השמות שאין נמחקין: אל אלוה אלהים אלהי אלהיכם אלהיהם האלהים אהיה אשר אהיה א"ד י"ה שדי צבאות. אבל הגדול הגבור והנורא האדיר החזק האמין חנון ורחום ארך אפים ורב חסד נמחקין.

(שור, יורה דעה ס' רעו)

לא נתמקד בבעייתיות הכרוכה בשמות 'אלהיכם', 'אלהיהם', 'האלהים', המופיעים כאן, שכן כבר ראינו בדיון בשיטת הרא"ש, את דברי ה'בית יוסף':

וראיתי להרא"ש שגורס בשמות שאינם נמחקים אלהי האלהים. ושואל כך צריך לגרוס בדברי רבנו.

נראה אפוא שהגרסה הנכונה בטור היא:

ואלו הם השמות שאין נמחקין: אל אלוה אלהים אלהי האלהים אהיה אשר אהיה א"ד י"ה שדי צבאות.

ואלו דברי המחבר ב'שולחן ערוך':

אסור למחוק אפילו אות אחת משבעה שמות שאינם נמחקים, ולא מאותיות הנטפלות מאחריהם כגון 'ך' של אלהיך וכ"ם של אלהיכם. ואלו השבעה שמות: שם ההויה ושם אדנות ואל אלוה אלהים שדי צבאות. ויש גורסין גם כן אהי"ה אשר אהי"ה (טור).

(יורה דעה ס' רעו סע' ט)

שימו לב שהמחבר, שאינו מונה את השם 'אלהי', מביא דווקא את דברי הטור כדעה הנוספת, "יש גורסים". ה"ט"ז מאריך בדיונו בבירור השם 'אלהי':

בטור כתוב עוד אלהי וכן הוא במקצת ספרי רמב"ם. והטעם דשם אלהי הוא גם כן שם העצם והיו"ד מכלל שורש השם, וכן דעת כסף משנה, מאחר שמצינו בשם אלהים שגם היו"ד היא שרשית הכי נמי הוא בשם אלהים.

(ט"ז שם ס"ק ז)

ה"ט"ז מביא לאחר מכן את תשובת מהר"ר בנימין בספר 'משאת בנימין', שבה הוא בוחן את השאלה אם מדובר ב'אלהי' או ב'אלהי', כלומר האם הוא 'אלוהים' בנסמך או בתוספת כינוי השייכות לגוף הראשון, וכיצד ראוי להתייחס לשם הזה. ה"ט"ז מביא כמה וכמה הוכחות כדי להוכיח שהיו"ד היא חלק מהשורש של השם. אבל קשה להבין את דרכו. ה"ט"ז מונה את השם 'אלהי' כשם קודש לעצמו, מפני שכך מתייחס אליו גם ה'טור'. לו ה'טור' מנה רק את השם 'אלהי', ולא כלל שמות בעלי סיומות אחרים, היינו מבינים, שה"ט"ז רוצה להחמיר באיסור מחיקת שם ה'. אולם מיד אחרי השם 'אלהי' מציין הטור את השמות 'אלהיכם' ו'אלהיהם'. מכאן שרשימת השמות ב'טור' אינה חפה משמות אחרים הכוללים סיומות. כיוון שכך קשה שיטת ה"ט"ז.⁹

9 עם זאת, נזכיר כי הגר"א גורס 'אלהי' בברייתא דאבות דר' נתן. ראו הערה מס' 8.

למעשה, כיוון שגם הרמב"ם וגם 'קסת הסופר' צעדו בעקבות אבות דר' נתן, והמחבר התבסס על שיטת הרמב"ם, כדאי לירא שמיים להחמיר באיסור דאורייתא חמור זה, ולא למחוק אף אחד מן השמות הרשומים בספר 'קסת הסופר', שהוא גם האחרון מכל הפוסקים שנזכרו כאן.

ח. נושאים נוספים

במאמר זה דנו רק בהגדרת השמות שאינם נמחקים, וכמעט שלא עסקנו בנושאים הקרובים אליהם:

- קידומות וסיומות – מה דינן של המוספיות 'ה' ו'נב' בשמות האלהים ואלהינו?
- הפוסקים מתייחסים לאיסור מחיקת אות אחת מן השמות הקדושים. האם נאסרה גם מחיקת חלק של אות? האם יש להבחין בין מחיקת חלק הפוסל את האות למחיקת חלק שאינו פוסל אותה?
- אם שם אדנות הוא שם קדוש, מה דינו של 'שם' זה בפסוקים הבאים:
שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יִרְאָה כָּל זְכוּרָא אֶל פְּנֵי הָאֱדוֹן ה' (שמות כג, יז).
שְׁלֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יִרְאָה כָּל זְכוּרָא אֶל פְּנֵי הָאֱדוֹן ה' אלהי ישראל (שם לד, כג).

בספר 'מקדש מעט', בהערות ל'קסת הסופר' ובתיקון של דודוביץ מובאת הדעה שהשם הראשון הוא שם קודש, ובתיקון של דודוביץ מוגדר השם השני כשם חול. קשה להבין מדוע שני השמות הללו מקבלים מעמד שונה להלכה.

ט. בעית הדפוס בעידן המודרני

כלל כלכלי ידוע הוא, שככל שמחירו של מוצר יורד, הביקוש עולה.¹⁰ עם ירידת מחיר הדפוס במשך השנים והדורות, התפתחה ושיגשה הדפסתם של ספרים, חוברות ועלונים גם בעולם התורני. הבעיות הנובעות מריבויים של ספרי הקודש המודפסים זכו להתייחסות כבר ב'ערוך השולחן':

וכתב רבינו הרמ"א דאסור לכתוב שם לכתחלה שלא בספר, דיוכל לבא לידי בזיון, ולכן נזהרין שלא לכתוב שם באגרת...

(יורה דעה, סי' רעו סע' כז. עיינו גם בסע' כט).

הוזלת מחירי ההדפסה אפשרה הדפסתם של עשרות סוגי עלוני שבת מדי שבת בישראל של היום, והם מופצים חינם. כמות הנייר שעליו מודפסים דברי תורה, ואפילו שמות קודש, בכל שבוע הגיעה לממדים שקשה להעלותם על הדעת.¹¹ אכן, לא מעט מו"לים של עלוני שבת מתחייבים שלא להדפיס שמות

10 http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%94%D7%99%D7%A6%D7%A2_%D7%95%D7%91%D7%99%D7%A7%D7%95%D7%A9

11 לפי http://www.greennow.org.il/content_id.asp?id=31, בין 60,000 ל-80,000 עותקים הופצו בכל שבת בשנת 2009.

קודש בעלוניהם, (למרות זאת, ידוע לנו ששמות קודש או תמונות של שמות הודפסו אף בהם לא פעם בטעות);¹² ובכל זאת יש להתמודד עם הכמות העצומה של נייר שעליו מודפסים דברי תורה ולעתים אף שמות קדושים.

בעניין זה פנה הרב שבתי רפפורט שליט"א אל הרה"ג משה פיינשטיין זצ"ל בשנת תש"מ.¹³ הרב רפפורט שאל לגבי "ספרי קודש נדפסים שבלו, אם מותר לתתם לכלים שלוקחים אותם משם וטוחנים אותם ומוחקים אותם לעשות נייר חדש", כלומר לגבי מחזור הנייר המודפס בדברי תורה.

אחרי דיון מפורט ביותר במקורות הקשורים לנושא, הגיע הרב פיינשטיין למסקנות הבאות:

- ספרים שיש בהם שמות קודש, זקוקים לגניזה, ועדיף בקרקע.
- ספרים שאין בהם שמות אפשר למחזר, אבל קודם שנוהגים כך, יש להתייעץ עם "גדולי הפוסקים בארץ ישראל" ועם פוסקים אחרים.¹⁴

דברי סיום

איננו יכולים להבין את הקדוש ברוך הוא או את שמו. כך אנו אומרים לפני קדושת מוסף של הימים הנוראים: "וְאִין לְפָרֶשׁ עֵלּוּם שְׁמֵךְ. שְׁמֵךְ נִצָּה לְךָ וְאַתָּה נִצָּה לְשְׁמֵךְ". יש בכך כנראה כדי להצדיק את חוסר הבהירות שלנו באשר להגדרת השמות הקדושים, שאותם אסור למחוק.

לשבתי אטלו תואר ראשון מ-MIT בארה"ב. שבתי עלה ארצה לפני כ-25 שנה ולמד בישיבת המבחר ובישיבת כנסת בית אליעזר. בישיבה זו הוסמך לרבנות ולימד גמרא והלכה. את הישיבה עזב, כשהחל לעבוד בחברת היי-טק באזור ירושלים. שבתי הצטרף ל-NDS בשנת 1997. משנת 2002 הוא עובד בקבוצת הפטנטים. satlow@nds.com

דוד צביאל תואר ראשון מ-University of Chicago בארה"ב. דוד עלה ארצה לפני 18 שנה. הוא עובד בקבוצת הפטנטים ב-NDS מאז 1996 (כולל הפסקה בת שנה וחצי). דוד מודה לשבתי על ההזדמנות לתרום באופן צנוע למאמר זה, שהוא ניסיונו הראשון של דוד בכתיבה תורנית. dzviel@nds.com

12 גם לפי http://www.greennow.org.il/content_id.asp?id=31

13 **אגרות משה**, אורח חיים ח"ד לט.

14 ייתכן שהרב פיינשטיין סייג כך את תשובתו, משום שהוא גר בארה"ב, ואילו הרב רפפורט גר בארץ.